

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Одеса 2024

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
(протокол № 5 від 31 жовтня 2024 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Горанська Т. В., старший викладач – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2024. Вип. 2. 249 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», 2024

Literature

1. Дегтярьова І. О. Стилiстичний потенцiал української постмодернiстської прози : дис. ... канд. фiлол. наук : спец. 10.02.01. Київ, 2009. 280 с.
2. Кузнєцова О. В. Постмодернiстський комiчний iдiодискурс Дейва Баррі : дис. ... канд. фiлол. наук : спец. 10.02.04. Харків, 2019. 241 с.
3. Gaiman N. Neverwhere. URL : <https://readli.net/neverwhere/>

Надія ПАВЛЮК,

кандидат фiлологiчних наук,

доцент кафедри української та зарубiжної лiтератур

Унiверситету Ушинського

ХУДОЖНЯ ІНТЕРПРЕТАЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ПОДІЙ У РОМАНІ Ю. МУШКЕТИКА «НА БРАТА БРАТ»

Постановка проблеми. Важливою ознакою iсторичного роману є гармонiйне поєднання iсторичної правди та художнього вимислу в органiчне цiле. У процесi довготривалого шляху становлення iсторичної прози все певнiше утверджувалася серед науковцiв (Б. Мельничук, Л. Ромас, М. Сиротюк тощо) думка про те, що твiр на iсторичну тему, так чи iнакше, – це органiчний синтез iсторичного факту, який сприяє реалiстичному вiдтворенню минулого, та лiтературних категорiй домислу та вимислу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема теорії iсторичного роману, особливостi його жанрової та поетикальної природи перебуває у центрі уваги лiтературних розвiдок С. Андрусiв, М. Iльницького, Б. Мельничука, Л. Ромащенко, М. Сиротюка тощо.

Метою статті є дослідження специфіки взаємодії iсторичної правди та художнього вимислу на матерiалі роману Ю. Мушкетика «На брата брат».

Виклад основного матерiалу. Проблема структурування iсторичної правди та художньої версії знайшла своє вирiшення у працях науковцiв рiзних

часів, які стверджують думку про те, що в історичній прозі мають бути органічно поєднані ці два начала. Детально проблема співмірності домислу та вимислу проаналізована в монографії Б. Мельничука «Випробування істиною», яка присвячена основним етапам розвитку вітчизняного історико-біографічного роману: «...художній вимисел – то приналежність творів, де змальовуються обставини й люди, яких насправді не було, а художній домисел має місце там, де інтерпретуються реальні особи та достеменні історичні факти. Це з одного боку. З другого ж виходить, що за допомогою вимислу проникають в суть інтерпретованого, а домисел дає змогу воскресити характерні історичні деталі» [5, с. 37]. Тобто, співвідношення категорій домислу та вимислу полягає у тому, що домисел має працювати на історичні факти, посилюючи їхній розвиток у сюжетній лінії, а вимисел – «то вже робота письменницької фантазії, але вона опирається на історичні дослідження того часу – суспільну ситуацію, історичні реалії, етнографічні дослідження» [11, с. 91]. За допомогою художнього вимислу та домислу письменник художньо трансформує історичну дійсність, інтерпретує різноманітні історичні факти та події, підпорядковуючи їх ідейному змісту твору, заповнює лакуни в історії рідного краю, зображує внутрішній бік історії, розкриваючи психологію образів своїх творів тощо.

Саме в історичній прозі важливе значення надається певному відсотку вимислу та домислу, за допомогою яких відбувається перетворення історичного матеріалу у високомистецький твір. Такої ж позиції дотримується і сучасна дослідниця Л. Тарнашиська, зазначаючи, що «...історична проза розгортає себе як дискурс Я-виявів, рольових «програвань» письменником історичного матеріалу, де фактаж, документалістика виступають лише канвою, на якій психологічно нюансуються характери, значно доповнені неоприятливими в соціальному плані внутрішніми іпостасями самого автора, його нереалізованими ролями, які він під час написання твору «приміряє» на себе, його глибинними комплексами, що компенсаторно «викидають» назовні підсвідомістю» [10, с. 139-140]. Отже, письменник вдається у своїх творах до

художнього домислу та вимислу, в першу чергу, тому що прагне не просто зобразити історичні постаті, а показати живих людей з притаманними їм думками, почуттями, прагненнями, болями та радостями.

Історична проза Ю. Мушкетика відзначається достовірністю зображених автором подій, історичних епох, осіб, які створюються за законами художньої літератури, що свідчить про обізнаність письменника з документальними матеріалами різних історичних періодів, про високий рівень художнього та одночасно об'єктивного освоєння історичної дійсності. Домінуючою ознакою роману Ю. Мушкетика «На брата брат» є достовірне освітлення історичних подій та фігур. У творі автор з усією відповідальністю підійшов до зображення одного із найтрагічніших періодів історії України – періоду Руїни, щоб показати по-новому осмислених та освітлених історичних фігур та історичні події.

Однією із найвідоміших історичних осіб, яка підсилює історично достовірну основу роману «На брата брат», є образ гетьмана Івана Виговського. Так, в інтерв'ю з М. Бондаренко Ю. Мушкетик на питання, чому він звернувся до змалювання саме цієї реально існуючої особистості, відповів: «Постать Виговського в нашій історії поцінована чомусь дуже неправильно. Навіть в українських козацьких літописах гетьман Іван Виговський страктований, я б сказав, не вельми добре. В російській, радянській історії він взагалі поданий як запроданець, зрадник, підступна людина. Це абсолютно несправедливо. <...> Іван Виговський був великим українським патріотом» [8, с. 2]. Дійсно, в українській літературі немає однозначного трактування історичних осіб Івана Виговського та Мартина Пушкаря. Так, у творі В. Кулаковського «Мартин Пушкар» автор зображає Пушкаря в ролі захисника України, українського народу від вороже орієнтованої верхівки. Змалювання Пушкаря українським патріотом спостерігаємо і в історичному романі у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай». Про неоднозначність трактування образу гетьмана Виговського в однойменному творі І. Нечуй-Левицького зазначає дослідниця Л. Ромащенко:

«На сторінках роману І. Нечуй-Левицького з'являється постать Виговського – доброго, щирого патріота, який відстоював політичні й національні права України, дбав про науку й просвіту... <...>

Водночас Іван Виговський постає надміру честолюбним, амбітним, хоч і приховує свої наміри. <...> Під час виборів гетьманом Юрка Хмельницького вдало використовує громадську опію для призначення себе опікуном юнака, а відтак зосередження всієї повноти влади у власних руках» [9, с. 78]. Дещо в негативних тонах змальовує І. Нечуй-Левицький головного героя свого історичного роману, і у порівнянні з образом гетьмана, створеного Ю. Мушкетиком на основі детального вивчення історичних джерел, на чому неодноразово наголошував автор, І. Виговський «...любив у поляків те, чого нам бракувало, – їхню гордість, ба навіть знаменитий гонор за приналежність до своєї нації, їхнє негасиме, невтамоване прагнення до державної незалежності» [13, с. 3]. Змальовуючи гетьмана як справжнього українського патріота, «Юрій Мушкетик наголошує у Виговському саме державотворче начало, його прагнення до усамотійнення України. І хоч Гадяцькі угоди гетьмана, спрямовані на Конфедерацію з Польщею за цілковитої суверенності України, мали в собі чимало суперечливого, однак вони були кроком уперед проти Переяславського акту й вели все-таки до розбудови держави українського народу. І не вина Виговського, а біда, що його не зрозуміли тоді» [13, с. 3]. Щодо орієнтації гетьмана на Польщу вчений Ю. Мицик знаходить цим діям Виговського таке пояснення: «Чим більше Москва тиснула на Україну, тим енергійніше Виговський шукав союзників у майбутній боротьбі проти неї. Свої погляди гетьман звертав насамперед на Річ Посполиту, Кримське ханство і Бранденбург...» [6, с. 41], а щодо опозиції (Я. Барабаш, М. Пушкар), яка протидіяла гетьману, дослідник доводить, що саме «...вона розв'язала безперспективну громадянську війну, поклала початок Руїні, відкрила шлюзи для безпосереднього збройного втручання Москви в українські справи» [6, с. 40]. Як бачимо, самі історичні події накладають певний штамп на

формування характерів героїв, на їхні дії та вчинки. Проте, називаючи роман «На брата брат» одним із найкращих своїх творів, Ю. Мушкетик зазначає, що «...в зображенні образів твору домислено дуже багато, а от у історичних подіях домислу немає, хіба, може, десь відхилився чи помилився....» [8, с. 2]. Тобто, фактографічне начало роману підсилюється опорою письменника на достовірні історичні факти, реалістичним відтворенням історичного минулого, досягненням ключових поворотів історії для створення життєво достовірних образів історичних постатей та вигаданих героїв.

Історичній постаті гетьмана у творі відведена й не остання роль, хоча він і «...не є центральною фігурою оповіді, а радше стрижнем, навколо якого зав'язано усі сюжетні лінії» [12, с. 140]. Крім того, «...історична концепція образу І. Виговського, втілена в романі Ю. Мушкетика, історично-конкретна, і спирається на наукові джерела М. Аркаса, М. Грушевського, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, О. Субтельного» [4, с. 157], проте літературознавці вказали на цілий ряд неточностей стосовно біографічних даних гетьмана: «Виговський родом з Оглава під Києвом, а не Гоголева... Виговського, за переказами, виміняно «за шкапу», а не «за шапку»; сина Івана Остаповича названо на честь діда Остапком, а не Опанасом» [9, с. 138]. Як бачимо, дані дещо розходяться, але такі історичні похибки не зменшують художньої цінності роману та загальнодостовірного фону історичної розповіді. Можна сказати, що підсилює правдивість змалювання образу Івана Виговського те, що автор змальовує гетьмана та його діяльність, у першу чергу, очима Матвія Журавки, який був генеральним писарем та наближеною особою до гетьмана, тобто, на власні очі бачив все те, що відбувалося навколо. Але така подача історичного матеріалу одночасно і послаблює достовірність характеристики гетьмана, так як Матвій міг й ідеалізувати образ Виговського. Тобто, автор у деяких епізодах, змальовуючи образ гетьмана через сприйняття протагоністів, у діалозі-суперечці прагне подати суб'єктивне бачення його діяльності та життєвих принципів братами Журавками. Так, Матвій любив Івана Остаповича «...за ту ж

таки цнотливість, акуратність, за глибокий розум і ще за глибшу освіченість» [7, с. 96], тоді як Супрун дотримується діаметрально протилежної думки: «— ...Шляхтич, він і є шляхтич...

Матвій образився.

— Не шляхтич, а шляхетний.

— І шляхетність його дірява» [7, с. 83]. Такий самий підхід використовує автор і під час створення образу Мартина Пушкаря – через його сприйняття Супруном Журавкою: «Матвій також вибив попіл з люльки, більше люльку не напаковував:

— Я не кажу, що пан Мартин Пушкар не достойний...

— Ще б пак... Хто одважиться шемряти проти нього. Всю війну під Хмелевою корогвою. В усіх битвах. Де найжаркіше, де проріха – там і він» [7, с. 28]]. Матвій, у свою чергу, надає діяльності Мартина негативної оцінки. Проте, автор у міру, не порушуючи історичної конкретики, змальовує образи гетьмана Івана Виговського та Мартина Пушкаря.

Своєрідними історичними коментарями життєвого шляху гетьмана є введення у канву твору ретроспективної розповіді автора про те, що «...корінь Виговського проростав із стародавнього роду дрібної шляхти», що «...його батько, Остап, служив у митрополита Петра Могили» [7, с. 26], про дитинство, навчання Івана Остаповича, про полон молодого Виговського татарами під Жовтими Водами та як він, «...впавши в ноги Хмельницькому, випросив у нього викуп у татар» [7, с. 26], як став генеральним писарем гетьмана Хмельницького. Слід зазначити, що у романі жодного слова не сказано, що дружина Виговського, Олена, яка «...була з князівського роду Стеткевичів» та «...з кожного подиху і поруху...» якої «...проступали панськість, лядська шляхетність» [7, с. 124], була другою дружиною Івана Остаповича. А першою дружиною, яка померла, була, як зазначає вчений Ю. Мицик, Яблонська гербу «Ясенчик», представниця «...дрібного українського шляхетського роду з Київщини», їхній шлюб був укладений «...приблизно у першій половині 30-

х рр. XVII ст. Джерела свідчать, що від цього шлюбу було кілька дітей: сини Іван, Василь, Юрій, Ілля, Костянтин і Станіслав та дочка Мар'яна» [6, с. 10]. Звичайно, автор роману міг не звернути уваги на ці історичні факти, але вони мають вагоме значення у житті гетьмана. Проте, ніби у свій захист, Ю. Мушкетик щодо художнього зображення відомих історичних постатей сказав: «Я ніколи не пишу біографію історичної постаті. Завжди розробляю сюжет, де можу домислювати й давати простір своїй фантазії, але обов'язково намагаюся йти за історичними подіями» [1, с. 6]. Дійсно, конкретність історії відчувається у романі повною мірою. У ретроспективному ключі автор подає не лише життєпис Виговського, але й певні історичні події того часу (епізоди з Національно-визвольного постання, смерть Богдана Хмельницького, вибори гетьманом Івана Виговського, читання Гадяцького трактату), щоб показати всю повноту зображуваного у творі історичного періоду.

Правдоподібність історичної оповіді твору досягається також використанням автором прямих цитат із різних історично-автентичних документів, що підсилює конкретність у відтворенні історичних реалій. Автор у романі «На брата брат», у порівнянні з іншими творами на історичну тему, надає перевагу повному цитуванню, тобто, подає цілі листи, документи як своєрідні історичні коментарі певних історичних подій. Характерним для художнього стилю письменника є використання й окремих цитат для підтвердження фактографічного начала твору: автор вводить у канву роману елемент переписки гетьмана із запорізькою старшиною, фіксуючи, що запорожці «...закликали Виговського йти шляхом Богдана Хмельницького «і без нашої волі та військової ради не зачинати ніяких затівок та новинок»...» [7, с. 54]. Цей лист знаходимо і в літописі Самійла Величка (частина 10), хоча історики вважають його неавтентичним, проте, тогочасну ситуацію передає він досить вірогідно. У примітці 707 до літопису зазначається, що «Виговський у цей час таки листувався з Запорозькою Січчю – він казав про це московському послу Кікіну ще 31 серпня. Крім того, листи

впадають у тон тої ідеології, з якою справді виступає в цей момент Січ у своїй опозиції до городского війська. Але Величкова стилізація листів відчутна» [2, с. 218], тобто, стовідсоткову вірогідність листа встановити неможливо. Важливим конкретно історичним джерелом є відомий Гадяцький трактат гетьмана Івана Виговського, окремі пункти якого автор вводить у вигляді прямого цитування з літопису Самійла Величка, а також через репліки персонажів, які обговорюють умови договору. Як бачимо, конкретність історії у творі займає важливе місце, проте, у першу чергу, автор прагне докладно розкрити життєві долі героїв свого роману у тісному взаємозв'язку з певними історичними умовами, суспільними-політичними відносинами, а також моментами повсякденного життя.

Крім того, як зазначає дослідник М. Кодак, характерною рисою роману «На брата брат» є те, що письменник «...ніби не поспішає показувати історію, якщо розуміти її як історію видатних осіб та резонансних подій» [3, с. 130]. Його, у першу чергу, цікавить доля звичайних людей – братів Журавок, створених авторською уявою, на фоні конкретних історичних подій – протистояння між гетьманом Виговським та повсталим проти нього Мартином Пушкарем. Саме між цими двома ворожими таборами і опинилися брати: Матвій – на боці Виговського, а Супрун – на боці Пушкаря.

Старший брат Матвій став наближеним до гетьмана після того, як на козацькій раді в Чигирині у серпні 1657 року гетьманом було обрано Івана Виговського, а не сина Богдана Хмельницького – Юрія, якого прибічники Виговського вирішили відправити вчитися, чим було порушено останню передсмертну волю Хмельницького – вручити гетьманську булаву його синові. І в момент, коли гетьман запитав у козаків, «...як велите мені підписуватися?» [7, с. 35], автор, як зазначає літературознавець Н. Черченко, «...вводить на історичний кін Матвія. Йому надає він роль того, хто нібито вирішив долю гетьмана» [12, с. 141], сказавши, «...трохи лякаючись власної сміливості, трохи ніяковіючи...»:

– Нехай пан Виговський підписується так: «Іван Виговський на той час війська Запорозького», бо на той час, коли в нього будуть клейноди, справжнім гетьманом буде він» [7, с. 36]. Звичайно, достовірність цього історичного моменту не є документально підтвердженою, що, у свою чергу, дало авторові право звернутися до художнього домислу. Крім того, за допомогою авторської фантазії створений цілий ряд життєвих ситуацій братів Журавок, а так як їхні долі тісно вплетені в канву історичної конкретики, то це надає описуваним подіям типовості та реалістичного, автентичного характеру.

Висновки. Як бачимо, сюжетну основу історичного роману Ю. Мушкетика «На брата брат» становить вигадана історія братів Журавок, яка в руслі конкретно історичного матеріалу набуває ознак вірогідності та типовості. Достовірність зображених автором історичних подій підсилюється історичними коментарями у вигляді історично зафіксованих листів та документів, а також введенням у канву твору історичних осіб, серед яких центральне місце займає постать гетьмана Івана Виговського. У фокусі художнього зображення Ю. Мушкетика особисте та громадсько-політичне життя гетьмана, описуючи яке, автор вдається до певних історичних похибок, які в цілому не зменшують почуття історичної правди твору, адже основним завданням письменника було на історично достовірній основі показати внутрішній світ своїх героїв, зацентрувати увагу читача на почуттях, думках та психологічно-екзистенційному стані персонажів роману «На брата брат».

Література:

1. Валуєв Ю. Юрій Мушкетик: «Прагну реабілітувати Івана Виговського перед історією і нащадками». *Вісті з України*. 1994. № 35. С. 6 – 7.
2. Величко С. Літопис: у 2-х т. Київ : Дніпро, 1991. Т. 1. 371 с.
3. Кодак М. Історичне повісткування : Замки й ключі : [Ю. Мушкетик]. *Київ*. 1999. № 3-4. С. 119 – 122.
4. Кравченко В., Проценко О. І. Виговський як історична особа і художній персонаж у романах І. Нечуя-Левицького «Гетьман Іван Виговський» та

Ю. Мушкетика «На брата брат». *Література. Фольклор. Проблеми поетики*. Київ, 2001. Вип. 8. С. 150 – 157.

5. Мельничук Б. Випробування істиною : Проблема історичної та художньої правди в українській історико-біографічній літературі (від початків до сьогодення). Київ : Академія, 1996. 272 с.

6. Мицик Ю. Гетьман Іван Виговський. Київ : «КМ Академія», 2004. 84 с.

7. Мушкетик Ю. На брата брат. Харків : Фоліо, 2007. 317 с.

8. Мушкетик Ю. Це, можливо, найкращий мій твір. *Літературна Україна*. 1994. 29 грудня.

9. Ромащенко Л. Жанрово-стильовий розвиток сучасної історичної прози : Основні напрями художнього руху. Черкаси, 2003. 388 с.

10. Тарнашинська Л. Мав дерзновення бути самим собою або «сад житейських думок, трудів та почуттів» Валерія Шевчука. *Пам'ять століть*. 1999. № 4. С. 25 – 54.

11. Товкайло С. «Домисли», «вимисли» і «міфи» як відправні пункти творення історичної прози радянської доби. *Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету*. Кам'янець-Подільський, 2008. Вип. 16. Т. 2. С. 85 – 95.

12. Черченко Н. Від любові до ненависті. Коли ж навпаки? : [Про роман Ю. Мушкетика «На брата брат»]. *Вітчизна*. 1995. № 3 – 4. С. 140 – 145.

13. Шевченко А. Як ми помагаємо своїм ворогам : [Роздуми над сторінками роману Ю. Мушкетика «На брата брат»]. *Вечірній Київ*. 1995. 21 вересня.

Галина АВКСЕНТЬЄВА,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української та зарубіжної літератур

Університету Ушинського

Наталя ОРОБЕЦЬ,

магістрантка 2 р. н.

ЗМІСТ

Авксентьєва Г. А. <i>Поетика пейзажотворення в українській літературі ХХ століття</i>	3
Бандура Т. Й. <i>Романтична стратегія оповіді в історичній поемі Г. Могильницької «Рогніда»</i>	11
Беценко Т. П. <i>Курс «Лінгвопоетика художнього тексту: інтерпретаційні підходи» для магістрантів-філологів (деякі дидактичні зауваги)</i>	21
Боєва Е. В. <i>Філософські та лінгвістичні принципи організації художнього посмодерністського дискурсу: теоретичний огляд</i>	31
Горанська Т. В. <i>Інтертекстуальність роману І. Франка «Основи суспільності»</i>	39
Кон О. О., Прокопенко Л. І. <i>Кольороназви в історико-психологічному романі Павла Загребельного «Я, Богдан»</i>	48
Лук'янченко І. О. <i>Linguistic Features of British Postmodern Fantasy Discourse: Case Study of Neil Gaiman's «Neverwhere»</i>	61
Павлюк Н. Л. <i>Художня інтерпретація історичних подій у романі Ю. Мушкетика «На брата брат»</i>	72
Авксентьєва Г. А., Оробець Н. <i>Міфопоетика збірки В. Свідзинського «Медобір»</i>	81
Авксентьєва Г. А., Шпілєвая К. <i>Композиційні аспекти роману Ю. Винничука «Танго смерті»</i>	90
Боєва Е. В., Горбенко Т. <i>Інтеграція мовної та літературної освіти як засіб формування комунікативної компетентності учнів</i>	99
Боєва Е. В., Мазур К. <i>Особові займенники як стрижневий компонент поетичного дискурсу Олександра Олеся</i>	108
Горанська Т. В., Гудак А. <i>Романтичне протиставлення природи і цивілізації в циклі «Північних оповідань» Дж. Лондона</i>	118

Наукове видання

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 2

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторовий

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431391@gmail.com